

Investigating the Relationship between Piety and Corruption

Ruhollah Shahnazi (Corresponding Author, Shiraz University, rshahnazi@shirazu.ac.ir)

Afzal Golaeen (Shiraz University, aeen.afzal@gmail.com)

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2020/5/13

Accepted: 2022/11/16

Key Words:

Economic Corruption,

Islamic Economics ,

Religion

ABSTRACT

Economic corruption, as shifting social interests towards individual or group interests, has negative effects on societies. Factors affecting corruption can be exogenous or endogenous. Religion with an emphasis on ethical values can be an endogenous barrier to corruption. Therefore, in this paper, the aim is to investigate the effect of religiosity on corruption. The method used is to analyze questionnaire research. In the questionnaire, we measure simultaneously religiosity and corruption tendency and then analyze the relationship between the two. According to the results, with the increase in the level of religious subsets including beliefs, worship, morality and sharia, corruption tendency declines. If the levels of worship, morality, sharia, and social religiosity increase, individuals will not use their position for the self-interest. With increases in the religiosity level, people are less likely to use unauthorized ways to solve their problems. Also, partisanship and fraud decline, and the individuals are less likely to commit corruption in order to solve problems.

بررسی ارتباط دینداری با فساد اقتصادی

روح‌اله شهنازی (نویسنده مسئول، دانشگاه شیراز؛ rshahnazi@shirazu.ac.ir)

افضل گل آیین (دانشگاه شیراز؛ aeem.afzal@gmail.com)

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۲/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۸/۲۶

واژگان کلیدی:

فساد اقتصادی،

اقتصاد اسلامی،

دینداری

چکیده

امروزه فساد اقتصادی به مفهوم سوق دادن منافع اجتماعی به سمت منافع فردی یا گروهی، یکی از مهم‌ترین آسیب‌های جدی به جوامع قلمداد می‌شود. عوامل مؤثر بر فساد می‌تواند برون‌زا یا درون‌زا باشد. دین با توجه به تأکیدی که بر سجایای اخلاقی دارد، می‌تواند یک مانع درون‌زا بر فساد باشد. از این‌رو هدف مقاله حاضر بررسی تأثیر دینداری و فساد اقتصادی است. روش مورد استفاده تحلیل میدانی براساس اطلاعات پرسشنامه‌ای است. در پرسشنامه هم‌زمان دینداری و تمایل افراد به فساد با هم سنجیده شده و سپس ارتباط میان این دو گزارش تحلیل می‌شود. براساس نتایج با افزایش سطح این زیرشاخه‌های دینداری شامل اعتقادات، عبادیات، اخلاقیات و شرعیات در افراد، آنها پدیده فساد را ناپسندتر می‌دانند و افراد کمتر به اعمال فسادآلود دست می‌زنند. در صورت افزایش سطح متغیرهای عبادیات، اخلاقیات، شرعیات و دینداری اجتماعی، افرادی که در پست و مقامی قرار بگیرند در شرایط ناعادلانه از فرصت‌های موجود به نفع خود بهره نمی‌برند. با افزایش سطح متغیرهای یاد شده به‌عنوان عوامل تشکیل‌دهنده شاخص دین‌داری، افراد کمتر از راه‌های غیر مجاز برای حل مشکلات خود استفاده می‌کنند، میزان پارتی‌بازی و تقلب کاهش می‌یابد، کمتر دست سوءاستفاده از فرصت‌های موجود به نفع خود می‌زنند همچنین افراد در راستای حل مشکلات، کاهش فاصله طبقاتی خود و بهبود شرایط خود کمتر به اعمال فسادآلود دست می‌زنند.

مقدمه

فساد را به عنوان انحراف از وظایف رسمی نقش دولتی و سوءاستفاده مقام دولتی برای کسب منفعت شخصی تعریف می‌کنند. در فرهنگ و بستر^۱ فساد به معنای پاداش غیرمشروع برای وادار کردن فرد به تخلف از وظیفه است. از نظر بانک جهانی^۲ (۱۹۹۹) فساد سوءاستفاده از منابع عمومی برای منافع شخصی است. بدیهی است که همیشه سوءاستفاده از منابع و امکانات دولتی، تنها برای منافع شخصی نیست، بلکه می‌تواند در راستای تأمین منافع یک حزب و تفکر سیاسی خاص، طبقه خاص، دوستان و یا آشنایان خود باشد. فساد ممکن است سوءاستفاده یک‌جانبه در ادارات دولتی از جمله اختلاس، پارتی‌بازی و... یا سوءاستفاده در روابط میان کارگزاران بخش‌های خصوصی و دولتی مانند رشوه، اخاذی، کلاهبرداری و تقلب، اعمال نفوذ به‌خصوص در مناقشه‌ها باشد (شلالوند، ۱۳۷۷). سازمان شفافیت بین‌المللی، فساد را به‌عنوان سوءاستفاده از قدرت تفویض شده در جهت منافع شخصی، اعم از اینکه در بخش خصوصی باشد یا دولتی، تعریف می‌کند (همدمی، ۱۳۸۷).

با توجه به مشکلاتی که عارضه فساد اقتصادی و مالی برای پایداری و امنیت جامعه، ارزش‌های اخلاقی و عدالت و توسعه پایدار و حاکمیت قانون، و نیز با توجه به رابطه فساد با دیگر کج‌رفتاری‌های انسانی و اجتماعی و جرایم سازمان‌یافته، این ضرورت وجود دارد که عوامل اثرگذار در بروز این پدیده شناسایی شود.

در گذشته باور بر این بود که فساد اقتصادی در نتیجه رفتار نظام‌های سیاسی به وجود می‌آید که الگوهای تقسیم قدرت، معیارها و موازنه‌ها، نهادهای پاسخگو و همچنین روش‌های رسمی و ایدئال حکومت مردم‌سالاری را ندارند (جوزف نای، ۱۹۶۷^۳، دانیل کافمن، ۱۹۹۷^۴ و مارک وارن، ۲۰۰۴^۵). ولی شواهد نشان می‌دهد اگرچه تمام ساختارها با درجه‌ای از فساد روبه‌رو هستند؛ ولی تفاوت در ساختارهای ارزشی و اعتقادی، باورهای ملی، ابداعات

انسانی، نوع ساختار و ساحت فرهنگی سبب متمایز شدن سطح فساد در یک نظام نسبت به نظام دیگر می‌شود.

دیندار به هر فرد یا پدیده‌ای که ارزش‌ها و آثار دینی در آن نمایان باشد، گفته می‌شود. وجود دین برای تکامل مادی و معنوی فرد و اجتماع لازم است و به‌کار بستن مقررات و احکام دین باعث هدایت بندگان به سوی سعادت حقیقی می‌شود. دین در ترکیه فرد و جامعه تأثیر به‌سزایی دارد، باعث وسعت دید و فکر انسان‌ها و منجر به پیدایش صفات زیبای اخلاقی و امتیازات انسانی می‌شود. از آنجایی که دین و مذهب نسبت به مقوله فساد حساس می‌باشد و همواره به پرورش سجایای اخلاقی می‌پردازد. بنابراین هدف از این تحقیق بررسی تأثیر دینداری در بروز پدیده فساد اقتصادی می‌باشد به عبارتی این نکته مدنظر قرار می‌گیرد که بعد دینداری و نگاه یک انسان دیندار چه تأثیری بر فرایند فساد دارد.

فساد اقتصادی همان‌گونه که در شکل (۱) مشخص شده شامل مؤلفه‌های احساسی، شناختی، نگرشی و رفتاری می‌شود. مؤلفه احساسی: این مؤلفه بیانگر این نکته است که افراد در برخورد با مقوله فساد اقتصادی و زیر مجموعه‌های آن چه حسی دارند. احساسات در جذب یک فرد در مشارکت فساد نقش مهمی داشته و به توضیحی برای گسترش سریع فساد است (Smith-Crowe & Warren, 2014).

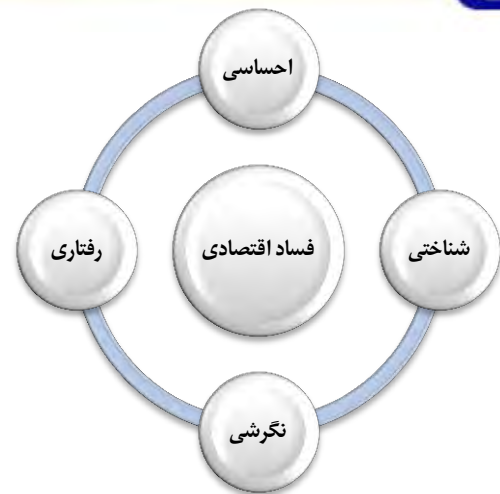
مؤلفه شناختی: این مؤلفه بیانگر این نکته است که افراد تا چه میزان نسبت به رفتار فسادآلود آگاهی دارند. به عبارتی بعد شناختی به افکار یک فرد در واکنش به یک محرک، شخص یا موقعیت معین اشاره دارد (گامز گوتیرز و دیگران، ۲۰۱۷).

مؤلفه نگرشی: این مؤلفه بیانگر این نکته است که به نظر افراد پاسخگو میزان رفتار فسادآلود در جامعه به چه میزان است. همچنین لازم به ذکر است که نگرش به میزان ارزیابی مطلوب یا نامطلوب فرد از رفتار اشاره دارد (Rabl & Kühmann, 2008).

1. Webster.
2. World Bank.
3. Joseph Nye.
4. Daniel Kaufmann.
5. Mark Warren.

خاص است (گامز گوتیرز و دیگران، ۲۰۱۷). به عبارتی بیانگر این نکته است که افراد در مواجهه با انواع رفتار فسادگونه به چه صورت رفتار می‌کنند، آیا دست به اعمال فسادآلود می‌زنند یا از این‌گونه رفتار دوری می‌کنند.

در ادامه مقاله شامل چهار بخش می‌شود. ابتدا پیشینه تحقیق بررسی می‌شود. سپس مبانی نظری فساد از دیدگاه اسلام و شاخص‌های کارکردی دین مشخص می‌شود. در قسمت بعد روش تحقیق بیان شده تحلیل آمار توصیفی و آمار استنباطی نتایج ارائه می‌شود و بخش انتهایی نیز جمع‌بندی و پیشنهادات ارائه می‌شود.

شکل ۱: مؤلفه‌های فساد اقتصادی

۲. پیشینه تحقیق

در خصوص بررسی عوامل مؤثر فساد مطالعات بسیار زیادی انجام شده است. که جمع‌بندی بخشی از آنها در جدول (۱) به‌طور خلاصه ارائه شده است.

منبع: طراحی این پژوهش براساس Rabl & Kühlmann, 2008; Smith–Crowe &

Warren, 2014 & Gámez Gutiérrez et al., 2017

مؤلفه رفتاری: این مؤلفه مربوط به عمل فرد در یک موقعیت

جدول ۱: پیشینه تحقیق

نویسنده و سال	موضوع	روش	نتیجه
دادگر و نظری (۱۳۸۸)	بررسی شاخص فساد مالی در کشورهای منتخب	روش توصیفی تحلیلی	فساد در بسیاری از کشورهای اسلامی و آفریقایی بیشتر از کشورهای پیشرفته است.
رحیمیان (۱۳۹۳)	بررسی فساد اقتصادی و راه‌های مبارزه با آن	روش توصیفی تحلیلی	از جمله مسائل مهمی که می‌بایست در برنامه‌ریزی شرکت‌ها مورد توجه قرار گیرد راه‌های مبارزه با این آفت جامعه و ریشه‌کن کردن آن است.
اکبرنژاد و همکاران (۱۳۹۳)	بررسی فساد اداری از دیدگاه قرآن و احادیث	روش توصیفی تحلیلی	به‌طور کلی اسلام یک دیدگاه همه‌جانبه نگر و سامان‌مند به زمینه‌ها و راهکارهای مبارزه با فساد دارد.
هادوی‌نیا و همکاران (۱۳۹۵)	مفهوم‌سازی و سنجش فساد اقتصادی از دیدگاه اسلام با رویکرد نهادگرایی	روش توصیفی تحلیلی	با توجه به رویکرد اقتصاد نهادگرا، بهترین روش برای تبیین مفهوم فساد در هر جامعه، استفاده از هنجارها و ارزش‌های عرفی فرهنگی شده و نهادی آن جامعه می‌باشد. با توجه به این مهم مشخص گردید که در سنت شیعی مکاسب محرمة با توجه به جایگاه آن در نهادهای رسمی و غیر رسمی، دقیق‌تر و عمیق‌تر معادل مفهومی برای فساد اقتصادی از منظر اسلام می‌باشد.
خضری و همکاران (۱۳۹۶)	شناسایی زمینه‌های فساد اقتصادی در مناقصه‌های دولتی	روش‌های تحلیل سلسله‌مراتبی و TOPSIS	نظارت مهم‌ترین عامل کاهش فساد است. فساد اقتصادی در مناقصه‌های دولتی عملی رانت‌جویانه و روشی برای دستیابی به رانت‌هاست. سایر عوامل زمینه‌ساز نیز دستیابی به منابع رانت را تسهیل می‌کنند. این عوامل، هماهنگ با یکدیگر، کاهش قیمت نسبی فساد و در نتیجه، شکل‌گیری آن در مناقصه‌های عمومی را سبب می‌شوند.
طاهرپور و دیگران (۱۳۹۸)	عوامل فردی مؤثر بر تمایل به فساد اداری	از روش تحلیل عاملی اکتشافی و رگرسیون خطی	در سطح فردی، نیاز مادی، عدم پابندی شرعی، عدم پابندی به ارزش‌های اخلاقی، احساس بی‌عدالتی، جامعه‌پذیری نامناسب، میزان ارتباط با ارباب رجوع، ریسک‌پذیری و فرصت فساد از جمله عوامل مؤثر بر فساد هستند.
معینی‌کیا و همکاران (۱۳۹۸)	رابطه بین معنویت در محیط کار و فساد اداری	آمار توصیفی	اخلاق حرفه‌ای و معنویت اثر منفی بر فساد دارند.

نویسنده و سال	موضوع	روش	نتیجه
بار و سرا (۲۰۰۸)	فساد و فرهنگ: یک تحلیل تجربی	روش تجربی	درباره هریک از آزمایش شوندگان با توجه به کشور محل زندگی (که سطح معینی از فساد در آنها گزارش شده است) تا حد زیادی می‌توان پیش‌بینی کرد برای کسب منفعت شخصی تن به رشوه می‌دهند یا خیر!
ایچرو لاوازاکی و تکیو سوزوکی (۲۰۱۲)	عوامل مؤثر بر فساد در کشورهای در حال گذر	روش توصیفی تحلیلی	مسئله فساد اداری و عوامل مؤثر بر آن در اقتصادهای در حال گذار مورد بررسی قرار دادند. مهم‌ترین نتایج عبارت است از ضعف اصلاحات ساختاری، دموکراسی زاید و ضعف قوانین.
کوترا و همکاران (۲۰۱۲)	اندازه دولت، دموکراسی و فساد: یک تحقیق تجربی	روش توصیفی تحلیلی	در سطح دموکراسی بالا افزایش در حجم دولت، فساد را کاهش می‌دهد و در سطح دموکراسی پایین افزایش در حجم دولت باعث افزایش فساد می‌شود.
شادابی (۲۰۱۳)	اثر دینداری بر فساد	رگرسیون حداقل مربعات معمولی (OLS)	دینداری فساد را افزایش نداده است.
کو و مون (۲۰۱۴)	ارتباط میان دینداری و فساد	OLS	ارتباط معنی‌داری بین دینداری و فساد وجود ندارد.
ژو و دیگران (۲۰۱۷)	آیا دین بر فساد مؤثر است	داده‌های پنلی ^۱	دینداری اثر منفی بر میزان فساد دارد هرچند در میان ادیان مختلف، اثرات ضد فساد ادیان بومی چین (به‌عنوان مثال تائوئیسم و بودیسم) از سایر ادیان (به‌عنوان مثال مسیحیت و اسلام) بیشتر است.
گوکسکو و اکیسی ^۲ (۲۰۲۰)	دین، دینداری و فساد	OLS	هر چقدر جامعه مذهبی‌تر باشد، بدون توجه به نوع مذهب، فساد بالاتر می‌رود.

1. Panel data.

2. Gokcekus & Ekici.

آیه‌های بسیار دیگری نیز با تعابیر گوناگون، فساد و افساد را محکوم می‌کنند و آن را نامطلوب، که نتایج زیان‌باری در پی دارد، معرفی می‌کنند؛ مانند: **زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ**^۷، **تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا**^۸، **وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ**^۹، **انظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ**^{۱۰}.

و در بعضی آیات، تعابیری تهدیدکننده به کار رفته است؛ مانند: **فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ**^{۱۱}، **وَرَبِّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ**^{۱۲}، **فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ**^{۱۳}.

در آیات قرآن و روایات اسلامی به انواعی از فساد اشاره شده است. بر این اساس انواع فساد از نظر اسلام عبارتند از: رشوه، خیانت در امانت، تقلب و غش در معامله، احتکار، رابطه‌گرایی، کم‌فروشی، رباخواری، اتلاف سرمایه‌های خدادادی، عدم پرداخت سهم بیت‌المال از اموال شخصی، تکاثر، کنز، اسراف و... در ادامه به برخی از رایج‌ترین و شناخته‌شده‌ترین موارد فساد با استفاده از قرآن و احادیث اشاره می‌شود.

رشوه: مورد استعمال رشوه معمولاً برای چیزی است که به منظور باطل کردن حق یا اجرای باطلی داده می‌شود (طریحی، ۱۳۷۵). در متن قرآن کریم کلمه **سُحْت** سه بار در آیات ۴۲، ۶۲، ۶۳ سوره مائده بیان شده که به معنای حرام یا هر نوع کسب حرام است. رشوه یا از جمله گناه‌های کسب حرام است. در آیه ۶۳ سوره مائده بر لزوم برخورد قاطع نخبگان و صاحبان جامعه با هر گونه فساد و از جمله فساد مالی رشوه تأکید می‌شود: **لَوْ لَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَنْجَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ**، چرا الهیون و دانشمندان، آنان را از گفتار گناه (آلود) و حرام‌خواری‌شان باز نمی‌دارند؟ راستی چه بد است آنچه انجام می‌دادند.

رسول خدا ﷺ نیز در باب تحریم رشوه می‌فرماید: **إِيَّاكُمْ وَالرِّشْوَةَ**

۶. شعراء، ۱۵۱ و ۱۵۲: رفتار و زندگی اسرافکاران را که در زمین افساد می‌کنند و اصلاح و سازندگی ندارند، پیروی مکن.
۷. نحل، ۸۸: به علت اینکه افساد می‌کردند، عذابی بر عذابشان افزودیم.
۸. قصص، ۸۳: این جهان آخرت را برای کسانی قرار می‌دهیم که در زمین اراده برتری جویی و فساد نداشته باشند.
۹. قصص، ۷۷: به دنبال فساد در زمین نباش که خداوند فسادکاران را دوست نمی‌دارد.

۱۰. پس بیندیش که آینده و سرانجام تبهکاران چگونه است.
۱۱. آل‌عمران، ۶۳: پس اگر پشت کردند، خداوند نسبت به تبهکاران دانا است و می‌داند با آنها چه کند.
۱۲. یونس، ۴۰: و پروردگار تو نسبت به تبهکاران دانا است و می‌داند با آنها چه کند.
۱۳. محمد، ۲۲: آیا امید آن دارید که اگر پشت کردید، در زمین فساد کنید.

همان‌طور که در جدول (۱) مشخص شده تاکنون در زمینه سنجش و ریشه‌یابی موضوع فساد اقتصادی بررسی‌های گوناگونی صورت گرفته؛ اما تاکنون توجه این مطالعات عمدتاً متمرکز بر جنبه اقتصادی، سیاسی، حقوقی موضوع بوده و توجه کمتری به تأثیر دینداری بر فساد اقتصاد شده است. وجه تمایز و دستاورد این تحقیق نسبت به تحقیقات قبلی بررسی جنبه‌های مختلف دینداری بر فساد اقتصادی است.

۳. مبانی نظری

۳-۱. فساد از دیدگاه اسلام

فساد اقتصادی از نظر اسلام عبارت است از انحراف از احکام، اصول و ضوابط شرعی. بنابراین از نظر شرع اسلام هر آنچه با مصالح واقعی جامعه اسلامی در همه بخش‌های اقتصادی اعم از تولید، توزیع و مصرف هم‌خوانی نداشته باشد، از مصادیق مفساد اقتصادی شمرده می‌شود (محقق، ۱۳۸۹). برخی از مصادیق فساد عبارتند از: ربا، رشوه، کم‌فروشی، بسیاری از رانت‌خواری‌ها، غش در معاملات، پرداخت نکردن حقوق واجب بر مال، تکاثر ثروت در دست گروهی معدود، کنز، بسیاری از سودهایی که با انحصار مصنوعی به دست می‌آید، سوءاستفاده از اضطرار خریدار یا فروشنده، هرگونه تقلب، اختلاس و اخاذی و تصرف غیر قانونی در اموال دولتی و خصوصی، کلاهبرداری، سوءاستفاده از مقام دولتی برای تأمین منافع شخصی خود یا دوستان و آنچه شبیه به موارد یاد شده، می‌باشد (دادگر و معصومی نیا، ۱۳۸۳).

قرآن در بسیاری از آیات، از فساد در زمین با تعابیر گوناگون نکوهش و یا نهی می‌کند؛ مانند: **وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ**^۱، **وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ**^۲، **سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا**^۳، **وَيَسْعُونَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا**^۴.

در بعضی از آیات، از پیروی مفسدان نهی شده است؛ مانند: **وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ**^۵، **وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ** * **الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ**^۶.

۱. بقره، ۶۰: و در زمین به فساد و افساد نپردازید.
۲. بقره، ۲۷: و در روی زمین به فساد و تبهکاری می‌پردازند.
۳. بقره، ۲۰۵: در زمین سعی دارد تا در آن افساد کند.
۴. مائده، ۳۳ و ۶۴: و در زمین سعی در تباهی و فساد دارند.
۵. اعراف، ۱۴۲: و راه تبهکاران را دنبال نکن.

یکی از مصداق‌های غش در معامله، کم‌فروشی است. در قرآن کریم سوره‌ای به همین نام هست که در اولین آیات آن با لحنی کوبنده، کم‌فروشان را مورد عتاب قرار داده است: «وَيَلِّ لِّلْمُطَفِّفِينَ * الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ * وَإِذَا كَالُواهُمْ أَوْ وَزَنُواهُمْ يُخْسِرُونَ»؛ وای بر کم‌فروشان! آنان که وقتی برای خود وزن می‌کنند، حق خود را به‌طور کامل می‌گیرند و آنگاه که می‌خواهند برای دیگران وزن کنند، کم می‌گذارند (مطففین، ۱-۳).

علمای دین نیز در خصوص فساد نکات مهمی دارند که از جمله مهم‌ترین دیدگاه‌های مبارزه با مفاسد اقتصادی در کشور مرتبط با مقام معظم رهبری مدظله‌العالی است. مهم‌ترین دیدگاه‌های رهبری در این خصوص را می‌توان در فرمان هشت ماده‌ای ایشان به سران قوا درباره مبارزه با مفاسد اقتصادی دید. مثلاً در بند ۲ این فرمان می‌فرمایند: «ممکن است کسانی به خطا تصور کنند که مبارزه با مفسدان و سوءاستفاده‌کنندگان از ثروت‌های ملی، موجب ناامنی اقتصادی و فرار سرمایه‌ها است. به این اشخاص تفهیم کنید که به عکس، این مبارزه موجب امنیت فضای اقتصادی و اطمینان کسانی است که می‌خواهند فعالیت سالم اقتصادی داشته باشند. تولیدکنندگان این کشور، خود نخستین قربانیان فساد مالی و اقتصاد ناسالم‌اند». یا در بند ۳ از نظر ایشان «کار مبارزه با فساد را چه در دولت و چه در قوه قضائیه به افراد مطمئن و برخوردار از سلامت و امانت بسپارید. دستی که می‌خواهد با ناپاکی در بیفتد باید خود پاک باشد، و کسانی که می‌خواهند در راه اصلاح عمل کنند باید خود برخوردار از صلاح باشند».

تا به اینجا، پس از بررسی مفهوم فساد و انواع آن به این نتیجه رسیدیم که توجه به اینکه در اسلام قواعد و هنجارهای ضد فساد وجود دارد کمتر در معرض فساد شدن قرار می‌گیرد و دلیل آن باید در تفاوت اندیشه و ماهیت انسان اقتصادی اسلام با انسان اقتصادی سرمایه‌داری باشد. بنابراین در بخش بعدی مبانی نظری مربوط به انسان ایدئال اقتصادی که در نظام سرمایه‌داری تعریف می‌شود و همچنین انسان اقتصادی ایدئال اسلام آورده می‌شود.

۲-۳. تمایز انسان اقتصادی از نگاه سرمایه‌داری با نگاه اسلامی در تعاریف مطرح شده از انسان اقتصادی، عقلانیت ابزاری یا

فَاتَهَا مَحْضُ الْكُفْرِ، وَلَا يَشْمُ صَاحِبُ الرِّشْوَةِ رِيحَ الْجَنَّةِ؛ از رشوه حذر کنید؛ زیرا کفر محض است و صاحب رشوه بوی بهشت را استشمام نخواهد کرد (مجلسی، ۱۴۰۴). امام علی (علیه السلام) نیز در نامه ۷۹ نهج البلاغه در باب آثار شوم رشوه در جامعه چنین سخن می‌گویند: پس از یاد خدا و درود، همانا ملت‌های پیش از شما به هلاکت رسیدند؛ بدان دلیل که حق مردم را نپرداختند؛ پس دنیا را با رشوه دادن به دست آوردند و مردم را به راه باطل بردند و آنان اطاعت کردند.

رابطه‌گرایی: در قرآن کریم برای دوستی، گرایش‌ها و روابط انسانی معیار تعیین شده است؛ معیار ایمان و تقوا نه تعصب‌ها و منفعت‌طلبی: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا أِبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَوَلَّكَ هُمْ الظَّالِمُونَ»؛ ای اهل ایمان، شما پدران و برادران خود را نباید دوست بگیرید اگر آنها کفر را بر ایمان برگزینند و هر کس از شما آنان را دوست گیرد، چنین کسانی بی‌شک ستمکارند (توبه، ۲۳).

خداوند متعال، تبارگرایی بدون زمینه‌های شایستگی و استحقاق را از جانب هر کس که صورت گیرد نمی‌پذیرد: «وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»؛ هنگامی که خدا ابراهیم را به اموری امتحان فرمود و او همه را به جای آورد؛ خدا به او گفت من تو را به پیشوایی خلق برگزینم. ابراهیم عرض کرد فرزندان من چطور. فرمود (اگر شایسته باشند، می‌دهم)؛ زیرا عهد من به مردم ستمکار نخواهد رسید (بقره، ۱۲۴). خداوند در این آیه، هم اهمیت و حساسیت جایگاه رهبری و اداره جامعه را بیان می‌فرماید و هم از به کرسی نشستن مردمان ظالم و فاسد نهی می‌کند. در نهایت نیز خویشاوندی و نسبت داشتن با پیامبر خدا را دلیل کافی برای امامت و جانشینی ایشان نمی‌داند و آشکارا از این‌گونه رابطه‌گرایی نهی می‌کند.

تقلب و تزویر: غش در لغت به معنای تقلب و تزویر و خیانت، و در اصطلاح یعنی جنس خوب را با جنس بد مخلوط کردن یا اینکه فروشنده، جنس نامرغوب را به صورت کالای مرغوب عرضه کند به گونه‌ای که مشتری و خریدار نفهمد (حسینی دشتی، ۱۳۷۶). پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: هر که به برادر مسلمان خود دغل‌کاری روا دارد، خداوند برکت را از روزی او بگیرد و زندگی‌اش را بر وی تبه گرداند و او را به خودش واگذارد (مجلسی، ۱۴۰۴).

لذت‌ها در تزامم با یکدیگر قرار می‌گیرند. انسان مسلمان در رفتارهای اقتصادی با توجه به جهان‌بینی اسلامی سعی در به دست آوردن لذت‌های اخروی می‌کند چراکه لذت‌های اخروی پایدارتر و از لحاظ کمی و کیفی بیشتر می‌باشد به تبع آن این انسان اگر بخواهد به این لذات برسد باید راه انبیا و تبعیت از دین اسلام را در پیش گیرد. تزامم لذت‌های اخروی بر لذت‌های مادی ترجیح دارند. بنابراین لذات دنیوی، چنانچه به لذات اخروی انسان آسیب وارد نکند، مجاز شمرده می‌شود و می‌تواند در سعادت انسان تأثیر مثبت داشته باشد (هادوی‌نیا، ۱۳۹۰).

کمال‌نهایی انسان در جهان‌بینی اسلامی، به روح و جنبه غیر مادی‌اش نیز مرتبط است و هدف خلقت نیز چنین می‌باشد. لازم به ذکر است که در دیدگاه اسلامی هم‌غرایز انسانی محترم شمرده شده و هم‌فطرت که باعث تعالی انسان است. مهم‌ترین مسئله در فطرت از نظر جهان‌بینی اسلام بعد اخلاقی آن است و رفتارهای انسان اقتصادی مسلمان با توجه به بعد اخلاقی این مکتب ارزشمند و متفاوت از بقیه دیدگاه‌های غربی می‌شود (میرمعزی، ۱۳۷۸).

بنابراین می‌توان انسان اقتصادی مطلوب را این‌گونه تعریف کرد، انسان حداکثرکننده منافع در دو دوره زندگی دنیوی و اخروی. البته با توجه به طولانی‌مدت‌تر بودن دوره زندگی اخروی و صفر بودن دوره زندگی دنیوی در مقابل زندگی نامحدود اخروی، قطعاً اولویت در موارد تزامم با دوره اخروی است. هرچند طبق آموزش‌های اسلامی حداکثرسازی منافع دوره اخروی نیز با فعالیت‌های در دوره دنیوی قابل تحقق است (هادوی‌نیا، ۱۳۸۲).

۳-۳. دینداری

دینداری و باورهای مذهبی، یکی از مهم‌ترین مفاهیمی است که جوامعی انسانی به خود دیده است. به هر فرد یا پدیده‌ای که شایستگی‌ها و آثار دینی در آن متجلی باشد، دیندار گفته می‌شود. بعد دینداری باعث تکامل مادی و معنوی انسان شده و بندگان را به سوی سعادت حقیقی رهسپار می‌سازد. دین در ترکیه فرد و جوامع اثر به‌سزایی دارد و باعث بالندگی دید و فکر انسان و ظهور صفات زیبای اخلاقی و امتیازات انسانی می‌شود (یزدان پناه و همکاران، ۱۳۹۲). دین به‌عنوان یک نظام ارزشی حرکات انسان را هدف‌مند نموده و انسان را به سوی تعادل روانی و تکامل رهنمون می‌سازد. بسیاری از

بیشینه‌سازی، از ویژگی‌های این الگو معرفی گردیده است. اقتصاددانان از عقلانیت این را در نظر دارند که فرد می‌کوشد تا بیشترین منفعت را از منابع محدودش به دست آورد و به دیگر سخن، استفاده از مؤثرترین وسیله‌ها در خدمت هر هدفی که فرد بدان تمایل دارد (آربلاستر،^۱ ۱۳۷۷). بنتام،^۲ انسان را حداکثرکننده لذت و حداقل‌کننده درد و ناراحتی می‌داند و آدم اسمیت،^۳ انسان را موجودی معرفی می‌کند که همواره به دنبال حداکثر کردن ثروت خود است. برخی از ویژگی‌ها در این باره در ادامه آورده شده است.

بنابراین از همان ابتدا عقلانیت ابزاری به مفهوم پی‌جویی نفع شخصی به‌عنوان محرک اصلی فعالیت‌های اقتصادی تلقی شد و به صورت یک قانون کلی در اقتصاد در نظر گرفته شد. علم اقتصاد مفهوم انسان اقتصادی را خلق کرد؛ انسانی که تنها مسئولیت اجتماعی‌اش افزایش سود و نفع خویش است. بنابراین، در علم اقتصاد همه دلبستگی‌های دیگر که انسان‌ها را دور هم جمع می‌کند، همچون همکاری، برادری و فداکاری که در آنها مردم برای رفاه دیگران حتی گاه به قیمت از دست رفتن رفاه خودشان تلاش می‌نمایند، مورد غفلت واقع شده است (چپرا، ۱۳۸۴).

این در حالی است که در اسلام انسان اقتصادی مورد نظر حداکثرکننده بهره‌مندی‌های مادی و معنوی، دنیوی و اخروی در گستره تولید، توزیع و مصرف با بهترین ترکیب و با اولویت بخشی به منافع اخروی به هنگام تزامم است (هادوی‌نیا، ۱۳۸۲).

برخی اندیشمندان اسلامی با تکیه بر میانی‌انسان‌شناسی قرآن، یعنی ابعاد سه‌گانه وجودی انسان، معتقدند چون این ابعاد سه‌گانه سبب گسترش دایره لذت انسان به لذت مادی، غیر مادی دنیوی و لذات غیر مادی غیر دنیایی می‌شود. انسان اقتصادی مدنظر اسلام حداکثرکننده بهره‌مندی‌های مادی، معنوی، و آخرتی در گستره تولید و توزیع و مصرف با بهترین ترکیب می‌باشد (هادوی‌نیا، ۱۳۸۶). به عبارتی انسان دارای دو بعد مادی و معنوی است. با توجه به این دیدگاه لذات بر دو گونه دنیوی و اخروی تقسیم می‌شود و انسان به تبع‌گرایش خود در پی حداکثر کردن لذت‌های خویش از هر دو دنیا و گریز کردن از رنج در هر دو دنیا می‌باشد (کرمی و دیر باز، ۱۳۸۴). در بسیاری از موارد این

1. Arblaster.
2. Bentam.
3. Smith.

علت مادی، که شامل حقیقت انسانیت است. بر این اساس انسان با داشتن قدرت تفکر، شناخت، اختیار و انتخاب می‌تواند ظرف تحقق دین بوده؛ به گونه‌ای که شئون علمی و عملی و مراحل جزم علمی و عزم عملی و مراتب اتصاف و استعمال او، موضوع احکام و قواعد دین شود.

دین کارکردهای مختلفی را برای جامعه و فرد به سرانجام می‌رساند. می‌توان نتیجه گرفت که دین در جامعه امری مفید و کارکردی است که نظم اجتماعی را رقم خواهد زد و همبستگی اجتماعی را بین افراد ایجاد خواهد کرد. یکی از عمده‌ترین تأکیدات دین، پایبندی به اخلاق می‌باشد و از آنجایی که فساد امری غیر اخلاقی محسوب می‌شود، به نظر می‌رسد افرادی که دیندارتر هستند، خود را ملزم به رفتار در چارچوب دستورات دین می‌دانند و به همین خاطر گرایش منفی‌تری نسبت به فساد دارند. برای بررسی تأثیر دینداری بر فساد در این مقاله نیازمند یک معیار سنجش دین هستیم. گرهاردلنسکی نخستین مدل سنجش دینداری را در اوایل دهه ۶۰ پیشنهاد کرد با گذر زمان انواع گوناگونی از مدل سنجش دینداری با رویکردهای مختلف ارائه شده‌اند (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴).

خدایاری فرد (۱۳۹۱) روش‌های اندازه‌گیری دینداری را در سه روش: مشاهده در موقعیت‌های مختلف، خود گزارشی و فرافکن تقسیم‌بندی می‌کنند. در روش اول می‌توان به شمارش افرادی که به مکان‌های مذهبی می‌روند نام برد (آکپورت، ۱۹۳۴^۱؛ به نقل از براون، ۱۹۸۷^۲). روش آزمایش (مشاهده‌های کنترل شده)، یکی دیگر از مقیاس‌های سنجش دینداری می‌باشد، مانند اندازه‌گیری مشارکت افراد برای شرکت در یک فعالیت مذهبی دعوت می‌کنند. به‌عنوان مثال دعوت برای شرکت در یک برنامه کمک خیریه (یزدان پناه و همکاران، ۱۳۹۲) یا روبه‌رو شدن فرد با یک فرد بی‌بضاعت (آنیس، ۱۹۷۸ و ۱۹۷۶). روش دوم، پرسشنامه است که به دو نوع کوتاه و بلند تقسیم می‌شود. پرسشنامه کوتاه شامل یک یا دو سؤال می‌باشد. گاه بسیار صریح همراه با خود قضاوتی: «آیا شما یک فرد مذهبی هستید؟» و گاه کمی غیر شفاف‌تر «غالباً چند بار در ماه به کلیسا می‌روید؟» هستند.

متخصصان در سال‌های اخیر دین را به‌عنوان یکی از عمده‌ترین متغیرهای مؤثر بر رفتار و حالات روانی افراد مورد توجه قرار داده‌اند، بدین منظور برخی دین را عامل اساسی در بهداشت فردی و اجتماعی معرفی کرده‌اند (سهرابی و سامانی، ۱۳۸۰).

از جمله مهم‌ترین دیدگاه‌های علمای شیعی در خصوص دین نظرات علامه طباطبایی و آیت‌الله جوادی آملی می‌باشد. از نظر علامه طباطبایی (۱۳۶۳) دین روشی مخصوص برای زندگی است که خیر دنیا و آخرت را هم‌زمان تأمین می‌کند و سبب حیات پایدار حقیقی و کمال اخروی می‌شود. همچنین از نظر ایشان «دین عبارت است از اصول علمی و سنن و قوانین عملی که برگزیدن و عمل به آنها تضمین‌کننده سعادت حقیقی انسان است. از این رو لازم است دین با فطرت انسانی هماهنگ باشد تا تشریح با تکوین مطابقت داشته باشد، و به آنچه آفرینش انسان اقتضای آن را دارد پاسخ گوید چنان‌که مفاد آیه فطرت فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا است».

جوادی آملی (۱۳۷۷) معنای لغوی «دین» را انقیاد، خضوع، پیروی، اطاعت، تسلیم و جزا می‌داند. از نظر ایشان دین شامل عقاید، اخلاق و احکامی با هدف پرورش انسان و اداره امور جامعه است. دین دارای علل چهارگانه است که در خصوص دین حق این علل عبارتند از (جوادی آملی، ۱۳۸۵):

علت فاعلی دین، که براساس آن خداوند متعال تنظیم‌کننده اصول اعتقادی، اخلاقی و عملی دین بوده و به عبارتی دین شامل اراده خداوند در خصوص اعتقادات و رفتار بشر است؛

علت غایی دین، که براساس دو غایت میانی و نهایی تقسیم می‌شود. غایت میانی تحقق سعادت دنیوی از طریق قیام مردم به قسط و عدل است. و غایت نهایی تحقق سعادت اخروی که براساس آن انسان نه تنها باید در مقام فعل، اهل قسط و عدل باشد، بلکه باید در مقام یافته‌های قلبی و عقلی نیز اهل معرفت و شهود بوده و نورانی شود. پس می‌توان گفت که هدف نهایی دین، نورانی شدن انسان به نور الهی است؛

علت صوری دین، شامل اصول و فروع است. علل صوری براساس نقل و عقل برهانی به دست می‌آید. لازم به ذکر است که استخراج و استنباط از مجموعه ادله دین همه شئون فردی و اجتماعی انسان را پوشش می‌دهد؛

1. Allport.

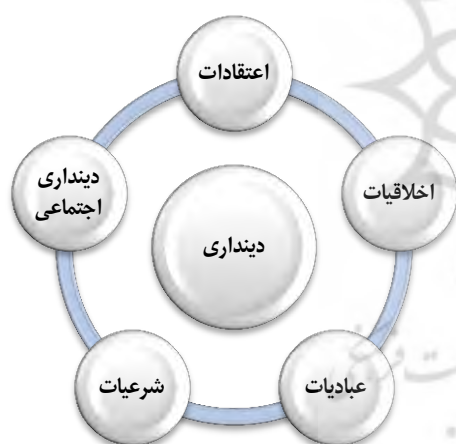
2. Brown.

جدول ۲: مدل پیشنهادی سنجش دینداری در ایران

ابعاد وجودی انسان	وجوه دین	ابعاد دین	ابعاد دینداری	نشانه‌های دینداری	پیامدهای دینداری			
ذهن	معرفتی	اعتقادات	معتقد بودن					
			روان	عاطفی	ایمانیات	مؤمن بودن		
						اهل عبادت بودن	انجام فردی عبادت	انجام جمعی عبادت
تن	عملی	شرعیات	متشرع بودن	عمل به تکالیف فردی	عمل به تکالیف جمعی			
				اخلاقیات	اخلاقی عمل کرن			
				داشتن ظاهر دینی	داشتن متقی بودن			
				ابراز هویت دینی				
				داشتن اهتمام شعاری				
				داشتن مشارکت دینی				
				داشتن معاشرت دینی				
				اهتمام دینی در خانواده				

منبع: شجاعی‌زند (۱۳۸۴)

از لحاظ رابطه این سنجها با سایر متغیرها هر سه سنج تقریباً نتایج یکسانی را ارائه دادند.

شکل ۲: عوامل مؤثر بر بروز فساد اقتصادی

منبع: تهیه شده براساس شجاعی‌زند (۱۳۸۴)

براساس مبانی نظری جنبه‌های مختلف دینداری شامل اعتقادات، اخلاقیات، عبادیات، شرعیات و دینداری اجتماعی در شکل (۲) ارائه شده است. که این جنبه‌ها در پرسشنامه مدنظر قرار می‌گیرد.

۴. روش تحقیق و نتایج تحقیق

نوع مطالعه از نوع توصیفی تحلیلی می‌باشد. همچنین تکنیک

مقصود از اندازه‌گیری مفهوم دینداری، به دست آوردن تصویری کلی از یک جامعه در ارتباط با مفهوم مورد بررسی است، روش مطالعه به‌گونه‌ای انتخاب شود که نتایج آن قابل تعمیم به کل جامعه باشد. از این‌رو مناسب‌ترین روش و ابزار سنجش در چنین مواردی استفاده از ابزار پرسشنامه می‌باشد. بنابراین، برای سنجش دینداری در یک جمعیت، با نمونه‌ای بزرگ و تعمیم‌پذیر، مناسب‌ترین روش و ابزار، روش‌های کمی و استفاده از پرسشنامه است. انواع مختلف سنج‌های دینداری در واقع در پاسخ به همین نیاز ارائه و استفاده شده است. مدل شجاعی‌زند (۱۳۸۴) در جدول (۲) این مجموعه روابط را به نحوی که یک دستگاه منسجم مفهومی را پدید آورد و مراتب و پیوند میان اجزای آن را نیز نشان دهد ارائه می‌کند.

براساس مدل پیشنهاد شده پرسشنامه استاندارد تهیه و روایی و پایایی آن آزمون شد و در تحقیق سراج‌زاده و پوریافر (۱۳۸۶) در مقایسه تجربی سه سنج خدایاری فرد (۱۳۹۱)، گلارک^۱ و استاک (۱۹۵۶) و شجاعی‌زند (۱۳۸۴) و جمع‌آوری آنها برای یک نمونه مشخص و ثابت، به این نتیجه رسیدند که هر سه سنج از روایی و پایایی قابل قبولی برخوردارند. افزون بر آن سنج خدایاری فر (۱۳۹۱) میزان دینداری را بالاتر از دو سنج دیگر نشان می‌دهد و

1. Gelark

استخراج نظراتشان، اصلاح نهایی صورت گرفت. نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ها جهت سنجش پایایی متغیرها استفاده شده که نتایج در جدول (۳) ارائه شده سپس براساس نتایج همه سؤال‌ها دارایی پایایی هستند.

جدول ۳: آلفای کرونباخ برای متغیرهای پرسش‌نامه اول

نوع متغیر	مفهوم	مؤلفه‌ها	آلفای کرونباخ
مستقل	دینداری	اعتقادات	۹۲ درصد
		عبادیات	۹۸/۴ درصد
		اخلاقیات	۸۷/۸ درصد
		شرعیات	۹۶/۴ درصد
		دینداری اجتماعی	۸۷/۸ درصد
وابسته	فساد اقتصادی	شناختی	۹۲/۳ درصد
		احساسی	۹۲/۸ درصد
		رفتاری	۵۷ درصد
		نگرشی	۹۲/۶ درصد
		سایر سؤالات	۹۴/۵ درصد

منبع: دستاورد تحقیق

۴-۳. آمار توصیفی نتایج

بر مبنای جدول (۴) توصیف آماری داده‌های پرسشنامه ۳۸۵ پاسخ‌دهنده ارائه شده است. حداقل سن ۱۹ سال، حداکثر سن ۳۸ سال بوده است. بیشتر افراد پاسخ‌دهنده بین ۱۸ تا ۲۵ سال سن دارند. در صورتی که چولگی و کشیدگی در بازه (۲، -۲) نباشند، داده‌ها از توزیع نرمال دور هستند. براساس جدول (۴) مقدار ضریب کشیدگی متغیر سن ۱/۰۸۵ و ضریب چولگی آن ۰/۷۹۱ می‌باشد که این آمار نشان‌دهنده نرمال بودن توزیع این متغیر است.

جدول ۴: توصیف متغیر سن

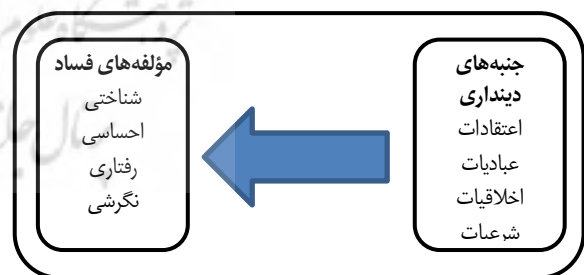
متغیر	فراوانی	درصد فراوانی
سن	۱۸-۲۵	۶۴/۱۵۶
	۲۶-۳۳	۳۵/۰۶۵
	۳۴-۴۱	۰/۷۷۹
جنسیت	زن	۶۲/۳
	مرد	۳۷/۷
تأهل	مجرد	۶۶/۵
	متأهل	۳۳/۵
مجموع	۳۸۵	۱۰۰

منبع: دستاورد تحقیق

جمع‌آوری داده‌ها از طریق روش پرسشنامه‌ای است. به عبارتی ابتدا نگاه نگرش‌سنجی به مقوله فساد اقتصادی و مسئله دینداری بررسی می‌شود و سپس ارتباط میان این دو دسته سؤال تحلیل می‌گردد. در پرسش‌نامه به تجزیه و تحلیل نسبت دینداری افراد و رابطه آن با پدیده فساد اقتصادی پرداخته شده است. بدین منظور با توجه به جدول مورگان و جامعه آماری دانشجویان دانشگاه شیراز، تعداد ۳۸۵ پرسشنامه تهیه گردیده و در اختیار افراد نمونه قرار گرفته شده است.

۴-۱. الگوی تحقیق

در این قسمت با توجه به مبانی نظری بیان شده، به بررسی این موضوع پرداخته شد که آیا سطح دینداری افراد در بروز پدیده فساد اقتصادی مؤثر است؟ به این منظور پرسشنامه‌ای تهیه شد که دارای دو بخش می‌باشد؛ بخش ابتدایی آن مربوط به سؤالات دینداری است که شامل مؤلفه‌های اعتقادات، عبادیات، اخلاقیات، شرعیات و دینداری اجتماعی می‌باشد که در نهایت شاخص دینداری را تشکیل می‌دهند؛ بخش دوم پرسشنامه مربوط به سؤالات فساد اقتصادی می‌باشد که شامل مؤلفه‌های شناختی، احساسی، رفتاری، نگرشی و سایر سؤالات مربوط به فساد اقتصادی است. بنابراین همان‌طور که در شکل (۳) مشخص شده هدف از خروجی‌های این پرسشنامه بررسی جنبه‌های مختلف دینداری بر مؤلفه‌های مختلف فساد است.

شکل ۳: مدل تحلیل نتایج پرسش‌نامه

منبع: دستاورد تحقیق

۴-۲. اعتبار و پایایی

برای سنجش روایی پرسشنامه، پرسشنامه مورد نظر تنظیم و در اختیار تعدادی از اساتید و صاحب‌نظران قرار گرفت و پس از

جدول ۵: ویژگی‌های آماری نمونه

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	واریانس	کشدگی	چولگی
سن	۳۸۵	۲۴/۴۶۴۹	۳/۱۲۸۲۴	۹/۷۸۶	۱/۰۸۵	۰/۷۹۱
جنسیت	۳۸۵	۰/۳۷۶۶	۰/۴۸۵۱۷	۰/۳۳۵	-۱/۷۴۸	۰/۵۱۱
وضعیت تأهل	۳۸۵	۰/۳۳۵۱	۰/۴۷۲۶۳	۰/۲۲۳	-۱/۵۱۶	۰/۷۰۲

منبع: دستاورد تحقیق

همچنین در ارزش‌گذاری متغیر وضعیت تأهل = ۰ = مجرد و ۱ = متأهل در نظر گرفته شده است و بر مبنای جدول (۵) تعداد افراد مجرد بیشتر از افراد متأهل می‌باشد. همچنین مقدار ضریب چولگی و ضریب کشدگی به ترتیب برابر با ۰/۷۰۲ و -۱/۵۱۶- می‌باشد، که این بیانگر نرمال بودن توزیع متغیر است.

برای تحلیل پاسخ به سؤالات شماره ۵ تا ۷۷ پرسشنامه از روش کدگذاری استفاده شده و به ترتیب گزینه کاملاً مخالف دارای ارزش یک، ۲. مخالف، ۳. تا حدودی، ۴. موافق و به کاملاً موافق ارزش ۵ اختصاص داده شده است. در جدول (۶) متوسط امتیاز داده شده به هر سؤال ارائه شده است.

در ارزش‌گذاری متغیرها = ۰ = زن و ۱ = مرد قرار داده شده است و بر مبنای جدول شماره (۴) تعداد مردان نسبت به زنان در پاسخ به سؤالات پرسشنامه کمتر است و بیشتر افراد پاسخ‌دهنده زن می‌باشند. مقدار کشدگی این متغیر ۱/۷۴۸- است و بیانگر این موضوع است که توزیع متغیر جنسیت پایین‌تر از نقطه نرمال قرار دارد. همچنین مقدار چولگی به این معناست که توزیع متقارن است.

جدول ۶: متوسط امتیاز داده شده به هر سؤال

نوع مؤلفه	ردیف	پرسش	متوسط امتیاز داده شده
اعتقادات	۵	تمام هستی مخلوق خداوندی است که شریکی ندارد.	۹۸/۷٪
	۶	محمد ﷺ از جانب خدا به پیامبری مبعوث شده است.	۹۸/۴٪
	۷	قرآن کتاب الهی و کلام خداست و هرآنچه می‌گوید حقیقت محض است.	۸۶٪
	۸	در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود. نیکوکاران به بهشت و بدکاران به جهنم خواهند رفت.	۷۹٪
عبادات	۹	در هر شرایطی نماز را می‌خوانم.	۵۲٪
	۱۰	کم پیش می‌آید که بدون هرگونه عذر شرعی روزه‌های ماه رمضان خود را "نگیرم".	۴۴٪
	۱۱	معمولاً قرآن می‌خوانم.	۶۲٪
	۱۲	اهل شرکت در مراسم شب‌های احیا در ماه رمضان هستیم.	۴۹٪
اخلاقیات	۱۳	سعی می‌کنم نماز را به جماعت و در مسجد بخوانم.	۴۶٪
	۱۴	معمولاً در مجالس دعا در مساجد، هیئت‌ها و اماکن مذهبی شرکت می‌کنم.	۴۲٪
	۱۵	وقتی با کسی قرار می‌گذارم یا قولی به کسی می‌دهم، سعی می‌کنم تا حد امکان به موقع به قولم عمل کنم.	۹۶/۷٪
	۱۶	در هیچ وضعی حاضر به دروغ گفتن نیستم.	۷۴٪
شرعیات	۱۷	در کمک به دیگران انتظار جبران متقابل ندارم.	۵۸٪
	۱۸	آزار و اذیت دیگران را فراموش می‌کنم، و آنها را می‌بخشم.	۵۴/۶٪
	۱۹	در حد توان اهل امور خیر هستیم.	۶۲٪
	۲۰	اجرای امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند اصلاح اجتماعی دربر داشته باشد.	۴۳٪
دینداری اجتماعی	۲۱	در معاشرت با دوستان مذهبی بودن آنان برایم ملاک است.	۳۷٪
	۲۲	در انتخاب همسر به ملاک‌های دینی اهمیت زیادی می‌دهم.	۴۴٪
	۲۳	اهل شرکت در مراسم اعیاد مذهبی و عزاداری‌ها هستیم.	۶۲٪
	۲۴	از نظر من آرایش غلیظ زن در مقابل مردان نامحرم اشکال دارد.	۵۱٪
	۲۵	از نظر من پوشیدن لباس‌های تنگ و چسبان چه برای مردان و چه زن، اشکال دارد.	۳۶٪
	۲۶	هر وقتی دستم به چیز نجسی الوده می‌شود در اولین فرصت آن را می‌شویم.	۶۲٪
	۲۷	دینداری تنها به قلب پاک است، نه عمل به دستورات دینی.	۸٪
	۲۸	از نظر من نگاه همراه با لذت به نامحرم حرام است.	۷۹٪
	۲۹	از نظر من خوردن شراب (نوشیدنی الکلی) حرام است.	۷۲٪
	۳۰	در مقابل مردان نامحرم موهابیم را می‌پوشانم (ویژه زنان). از نظر من استفاده از دستبند، انگشتر و زنجیر طلا برای مردان اشکال دارد (ویژه مردان).	۴۳٪
دینداری اجتماعی	۳۱	من برای دفاع از اعتقادات خود و حکومت اسلامی، حاضر به فدای جان خود هستم.	۳۹٪
	۳۲	من برای حل مشکلات مردم، حاضر به از خودگذشتگی ام.	۶۶٪
	۳۳	من نسبت به پایمال کردن حقوق دیگران و هرگونه آسیب به زبردستان خود حساس هستم.	۸۴٪
	۳۴	در صورت وجود جنگ، من حاضر به ایثار و فداکاری هستم.	۴۱/۶٪

نوع مؤلفه	ردیف	پرسش	متوسط امتیاز داده شده
	۳۵	من به زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small> می‌روم برای اینکه امام من را در آخرت شفاعت کند.	٪۷۲/۷
	۳۶	من به زیارت امام رضا می‌روم، زیرا طبق احادیث زیارت ایشان ثواب زیادی دارد.	٪۴۱/۳
	۳۷	من برای رسیدن به قرب الهی و نزدیک‌تر شدن به خداوند به زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small> می‌روم.	٪۷۸
	۳۸	من برای مجازات نشدن در آخرت، نماز اول وقت خود را می‌خوانم.	٪۳۰
	۳۹	من نماز اول وقت خود را برای کسب پاداش در آخرت می‌خوانم.	٪۴۷/۲
	۴۰	من نماز اول وقت خود را برای رسیدن به قرب الهی می‌خوانم.	٪۶۳/۴
	۴۱	من از ترس مجازات در آخرت کار ناشایسته انجام نمی‌دهم.	٪۴۴
	۴۲	من برای به دست آوردن پاداش در آخرت، از کارهای ناشایست دوری می‌کنم.	٪۴۲
	۴۳	من اعمال پسندیده را برای رسیدن به قرب و رضای الهی انجام می‌دهم.	٪۷۳/۵
	۴۴	من برای اینکه در آخرت مجازات نشوم به دیگران احترام می‌گذارم.	٪۲۲
	۴۵	من برای کسب رزق و روزی بیشتر به دیگران نیکی می‌کنم.	٪۳۶/۷
	۴۶	من برای رضای خدا با مردم مدارا می‌کنم و به آنها احترام می‌گذارم.	٪۵۴/۶
	۴۷	من از ترس مجازات در آخرت، دست به امر به معروف و نهی از منکر می‌زنم.	٪۱۴
	۴۸	برای اینکه به امرکنندگان به معروف و نهی کننده از منکر در آخرت، پاداش ویژه داده می‌شود، من در صورت وجود شرایط امر به معروف و نهی از منکر می‌کنم.	٪۲۴
	۴۹	من برای رضایت خداوند، دست به امر به معروف و نهی از منکر می‌زنم.	٪۴۹
	۵۰	من برای مجازات نشدن در آخرت به وظایف شرعی خود مانند: انفاق عمل می‌کنم.	٪۲۲
	۵۱	من برای کسب پاداش در آخرت به وظایف شرعی خود عمل می‌کنم.	٪۳۳/۵
	۵۲	من دوست دارم اموال را بدون هیچ‌گونه چشمداشت دنیوی و حتی اخروی، و صرفاً جهت جلب رضایت خداوند انفاق کنم.	٪۴۲/۳
	۵۳	با مفهوم اختلاس از نظر علم اقتصاد آشنا هستم.	٪۸۶/۳
	۵۴	با مفهوم رشوه از نظر علم اقتصاد آشنا هستم.	٪۸۸/۲
شناختی	۵۵	با مفهوم تقلب از نظر علم اقتصاد آشنا هستم.	٪۷۸
	۵۶	با مفهوم جعل و اخاذی از نظر علم اقتصاد آشنا هستم.	٪۷۳
	۵۷	اختلاس عمل ناپسندی است.	٪۹۶/۶
	۵۸	رشوه عمل ناپسندی است.	٪۹۶/۶
	۵۹	تقلب عمل ناپسندی است.	٪۸۸/۴
	۶۰	جعل و اخاذی عمل ناپسندی است.	٪۹۷/۱
	۶۱	اگر بتوانم دست به اختلاس می‌زنم.	٪۱/۷
	۶۲	اگر بتوانم دست به گرفتن رشوه می‌زنم.	٪۰/۵
	۶۳	اگر بتوانم دست به تقلب می‌زنم.	٪۱۸
	۶۴	اگر بتوانم دست به جعل و اخاذی می‌زنم.	٪۱
احساسی	۶۵	اختلاس در جامعه بسیار زیاد است.	٪۸۷/۳
	۶۶	رشوه در جامعه بسیار زیاد است.	٪۸۷/۵
	۶۷	تقلب در جامعه بسیار زیاد است.	٪۷۳/۹
	۶۸	جعل و اخاذی در جامعه بسیار زیاد است.	٪۸۲/۶
	۶۹	فرض کنید در جامعه‌ای زندگی می‌کنید که فرصت‌های آن به صورت عادلانه توزیع نشده باشد، در این شرایط اگر در پست و مقامی قرار بگیرم که امکان استفاده از این فرصت‌ها را به نفع خود داشته باشم، از آنها به نفع خود بهره می‌برم.	٪۱۱/۱
	۷۰	برای رفع مشکلات اقتصادی خود، ناچارم از راه‌های غیر مجاز استفاده کنم.	٪۱
	۷۱	در شرایطی که رقابت برای به دست آوردن شغل بسیار زیاد است و بیکاری رو به افزایش است، اگر در جایگاه خاصی قرار بگیرم، ابتدا نزدیکان و اقوام خود را به کار می‌گیرم.	٪۲۵/۲
	۷۲	با توجه به شرایط اقتصادی حاکم بر جامعه، اگر در سمت مدیریت یک بانک باشم، از تمامی فرصت‌های اخذ وام برای خود و اطرافیانم استفاده می‌کنم.	٪۱۱/۴
	۷۳	اگر در سمت مدیریت یک بانک باشم، قراردادهای سوری که در منافع شریک شوم، می‌بندم.	٪۱
	۷۴	خود را در شرایطی تصور کنید که به عنوان کارمند یک وظایف مهمی برعهده دارید، با توجه به اختلاف طبقاتی موجود در جامعه و شرکت، آیا حاضر هستید که به صورت مخفی برای انجام این وظایف پول بیشتری را از کارفرمایان تقاضا کنید.	٪۸
نگرشی	۷۵	فرض کنید مدیریت یک سازمان برعهده شماست و فرزند شما بیمار است و هزینه‌های درمانی بسیاری را دارد، در این شرایط برای بهبود فرزند خود حاضر به جابه‌جایی حساب‌های سازمان هستید.	٪۱۶/۴
	۷۶	من برای رفع مشکلات اقتصادی خود، از دارایی‌ها و منافع عامه به نفع خود استفاده می‌کنم.	٪۲
	۷۷	من برای به دست آوردن موقعیت بهتر، حاضر به پرداخت وجه در جهت تغییر شرایط به نفع خود هستم.	٪۱۱/۹

منبع: دستاورد تحقیق

۴-۴. آمار استنباطی

بررسی سؤالات دارای مقیاس رتبه‌ای باید از آزمون‌های ناپارامتریک برای اطمینان از معنی‌داری و نرمال بودن سؤالات استفاده کرد. بنابراین در اینجا برای بررسی نرمال بودن سؤالات از آزمون ناپارامتریک کولموگروف-اسمیرنف^۱ استفاده کردیم. که نتایج در جدول (۷) ارائه شده است. طبق این آزمون در صورتی که سطح معنی‌داری بیشتر از ۰/۰۵ باشد، می‌توان داده‌ها را با اطمینان بالایی نرمال فرض کرد.

جدول (۷): آزمون معناداری سؤالات

متغیر	کولموگروف-اسمیرنف	
	آزمون آماری	درجه آزادی
سن	۰/۱۴۰	۳۸۵
جنسی	۰/۴۰۵	۳۸۵
وضعیت تأهل	۰/۴۲۶	۳۸۵
میزان تحصیلات	۰/۳۵۹	۳۸۵
دینداری	۰/۱۴۴	۳۸۵
اعتقادات	۰/۲۸۶	۳۸۵
عبادیات	۰/۱۶۸	۳۸۵
اخلاقیات	۰/۱۳۶	۳۸۵
شرعیات	۰/۱۷۳	۳۸۵
دینداری اجتماعی	۰/۱۴۶	۳۸۵
شناختی	۰/۲۴۴	۳۸۵
احساسی	۰/۲۶۸	۳۸۵
رفتاری	۰/۱۷۵	۳۸۵
نگرشی	۰/۲۰۸	۳۸۵
سؤال ۶۹	۰/۲۰۶	۳۸۵
سؤال ۷۰	۰/۳۱۲	۳۸۵
سؤال ۷۱	۰/۲۹۱	۳۸۵
سؤال ۷۲	۰/۲۷۰	۳۸۵
سؤال ۷۳	۰/۲۸۸	۳۸۵
سؤال ۷۴	۰/۲۲۵	۳۸۵
سؤال ۷۵	۰/۱۹۰	۳۸۵
سؤال ۷۶	۰/۲۳۳	۳۸۵
سؤال ۷۷	۰/۱۹۹	۳۸۵

منبع: دستاورد تحقیق

۴-۵. ضریب همبستگی

در این بخش روش تحلیل همبستگی ناپارامتریک را با توجه به نوع متغیرها (اسمی، کیفی، ترتیبی) به منظور به دست آوردن ارتباط بین پذیرش یا رد فرضیه‌های مطرح شده در پرسشنامه مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در برآورد مربوط به تحلیل همبستگی ناپارامتریک صورت‌بندی فرض‌ها به صورت زیر می‌باشد:

فرض صفر (H_0): بین متغیرها همبستگی وجود ندارد.

فرض مخالف (H_1): بین متغیرها همبستگی وجود دارد.

در جدول (۸) اگر مقدار سطح معنی‌داری ۰/۰۵ یا کمتر بود، فرض صفر را رد می‌کنیم و نتیجه می‌گیریم با ۹۵ درصد اطمینان بین متغیرها رابطه وجود دارد ولی اگر مقدار آن از ۰/۰۵ بیشتر بود، بدین معنی است که همبستگی بین دو متغیر وجود ندارد.

جدول ۸: بررسی آزمون پیرسون

سطح معناداری	ارزش	
۰/۲۰۲	۰/۰۶۵	رابطه بین شاخص دینداری و شاخص شناختی
۰/۰۰۰	۰/۲۸۲	رابطه بین شاخص دینداری و شاخص احساسی
۰/۰۰۰	-۰/۴۹۳	رابطه بین شاخص دینداری و شاخص رفتاری
۰/۴۹۹	-۰/۰۳۵	رابطه بین شاخص دینداری و شاخص نگرشی
۰/۰۰۸	-۰/۱۳۶	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۶۹
۰/۰۲۵	-۰/۱۱۴	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۰
۰/۰۰۰	-۰/۲۷۵	بررسی رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۱
۰/۰۰۰	-۰/۱۹۵	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۲
۰/۰۰۰	-۰/۲۰۱	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۳
۰/۰۵۰	-۰/۰۹۹	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۴
۰/۰۰۰	-۰/۲۳۰	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۵
۰/۰۰۳	-۰/۱۵۰	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۶
۰/۲۷۰	-۰/۰۵۶	رابطه بین شاخص دینداری و سؤال ۷۷

منبع: دستاورد تحقیق

براساس نتایج با افزایش سطح دینداری، افراد پدیده فساد را ناپسندتر می‌دانند، کمتر دست به اعمال فسادآلود می‌زنند، کمتر از فرصت‌های موجود به نفع خود بهره می‌برند، افراد از انجام اعمال غیر مجاز برای رفع مشکلات خود دوری می‌کنند، افراد کمتر دست به پارتی‌بازی می‌زنند، کمتر دست سوءاستفاده از فرصت‌های موجود به

1. Kolmogoroff / Esmirnov

نفع خود می‌زنند، افراد کمتر احساس نابرابری وضعیت خود را با فساد جبران می‌کنند، افراد کمتر برای بهبود شرایط و وضع مشکلات و کسب موقعیت بهتر خود دست به اعمال ناپسند می‌زنند.

در جدول (۹) همبستگی میان مؤلفه‌های دینداری و مؤلفه‌های فساد مالی ارائه شده است.

جدول ۹: همبستگی میان مؤلفه‌های دینداری و مؤلفه‌های فساد مالی

سطح معناداری	ضریب پیرسون	آزمون	
۰/۱۴۳	۰/۰۷۵	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و شاخص شناختی
۰/۵۷۷	۰/۰۲۹	عبادیات	
۰/۳۴۵	۰/۰۴۸	اخلاقیات	
۰/۰۴۴	۰/۱۰۳	شرعیات	
۰/۷۸۸	-۰/۰۱۴	دینداری اجتماعی	
۰/۰۰۰	۰/۲۹۸	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و شاخص احساسی
۰/۰۰۰	۰/۲۸۲	عبادیات	
۰/۰۰۰	۰/۲۳۳	اخلاقیات	
۰/۰۰۰	۰/۳۱۵	شرعیات	
۰/۷۱۸	۰/۰۱۸	دینداری اجتماعی	
۰/۰۰۰	-۰/۴۷۹	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و شاخص رفتاری
۰/۰۰۰	-۰/۴۶۹	عبادیات	
۰/۰۰۰	-۰/۳۵۴	اخلاقیات	
۰/۰۰۰	-۰/۵۲۳	شرعیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۵۲	دینداری اجتماعی	
۰/۱۷۰	-۰/۰۷۰	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و شاخص نگرشی
۰/۰۵۹	-۰/۰۹۶	عبادیات	
۰/۳۶۸	۰/۰۴۶	اخلاقیات	
۰/۰۹۴	-۰/۰۸۶	شرعیات	
۰/۰۰۰	۰/۲۷۰	دینداری اجتماعی	
۰/۰۹۹	-۰/۰۸۴	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۶۹
۰/۰۱۵	-۰/۱۲۴	عبادیات	
۰/۰۰۲	-۰/۱۶۰	اخلاقیات	
۰/۰۲۳	-۰/۱۱۶	شرعیات	
۰/۰۰۱	-۰/۱۶۲	دینداری اجتماعی	
۰/۲۰۴	-۰/۰۶۵	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۰
۰/۰۴۳	-۰/۱۰۳	عبادیات	
۰/۰۰۲	-۰/۱۵۴	اخلاقیات	
۰/۰۲۴	-۰/۱۱۵	شرعیات	
۰/۱۸۱	-۰/۰۶۸	دینداری اجتماعی	
۰/۰۰۰	-۰/۱۹۰	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۱
۰/۰۰۰	-۰/۲۷۸	عبادیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۷۰	اخلاقیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۳۱	شرعیات	
۰/۰۰۰	-۰/۳۱۴	دینداری اجتماعی	

سطح معناداری	ضریب پیرسون	آزمون	
۰/۰۰۰	-۰/۰۹۹	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۲
۰/۰۰۰	-۰/۲۰۰	عبادیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۲۷	اخلاقیات	
۰/۰۰۰	-۰/۱۷۹	شرعیات	
۰/۰۰۲	-۰/۱۵۹	دینداری اجتماعی	
۰/۰۰۰	-۰/۲۴۸	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۳
۰/۰۰۹	-۰/۱۳۴	عبادیات	
۰/۰۰۰	-۰/۳۱۳	اخلاقیات	
۰/۰۰۰	-۰/۱۸۰	شرعیات	
۰/۰۰۰	-۰/۱۷۹	دینداری اجتماعی	
۰/۰۰۴	-۰/۱۴۶	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۴
۰/۳۳۵	-۰/۰۴۹	عبادیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۱۳	اخلاقیات	
۰/۱۷۲	-۰/۰۷۰	شرعیات	
۰/۰۱۰	-۰/۱۳۲	دینداری اجتماعی	
۰/۰۰۰	-۰/۲۵۲	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۵
۰/۰۰۰	-۰/۱۸۱	عبادیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۸۲	اخلاقیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۰۱	شرعیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۴۲	دینداری اجتماعی	
۰/۰۰۰	-۰/۱۸۹	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۶
۰/۰۸۹	-۰/۰۸۷	عبادیات	
۰/۰۰۴	-۰/۱۴۵	اخلاقیات	
۰/۰۲۲	-۰/۱۱۶	شرعیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۵۹	دینداری اجتماعی	
۰/۰۷۶	-۰/۰۹۱	اعتقادات	همبستگی بین متغیرهای تشکیل دهنده شاخص دینداری و سؤال ۷۷
۰/۷۰۴	-۰/۰۱۹	عبادیات	
۰/۰۱۵	-۰/۱۲۳	اخلاقیات	
۰/۹۷۶	-۰/۰۰۲	شرعیات	
۰/۰۰۰	-۰/۲۱۸	دینداری اجتماعی	

منبع: دستاورد تحقیق

متغیرهای یاد شده به عنوان عوامل تشکیل دهنده شاخص دینداری، افراد کمتر از راه‌های غیر مجاز برای حل مشکلات خود استفاده می‌کنند، میزان پارتی‌بازی و تقلب کاهش می‌یابد، کمتر دست سوءاستفاده از فرصت‌های موجود به نفع خود می‌زنند همچنین افراد در راستای حل مشکلات، کاهش فاصله طبقاتی خود و بهبود شرایط خود کمتر دست به اعمال فسادآلود می‌زنند.

براساس نتایج به دست آمده: با افزایش سطح این زیر شاخه‌های دینداری شامل اعتقادات، عبادیات، اخلاقیات و شرعیات در افراد، آنان پدیده فساد را ناپسندتر می‌دانند و افراد کمتر به اعمال فسادآلود دست می‌زنند. در صورت افزایش سطح متغیرهای عبادیات، اخلاقیات، شرعیات و دینداری اجتماعی، افرادی که در پست و مقامی قرار بگیرند در شرایط ناعادلانه از فرصت‌های موجود به نفع خود بهره نمی‌برند. با افزایش سطح

۴-۶. تحلیل رگرسیون خطی

از آماره‌های استاندارد F و t استفاده می‌شود. که نتایج در جدول

برای بررسی معنادار بودن رابطه بین متغیر وابسته و متغیر مستقل (۱۰) ارائه شده است.

جدول ۱۰: تحلیل رگرسیون متغیر دینداری و شاخص احساسی

سطح معناداری	آماره t	ضرایب استاندارد شده			ضرایب متغیر	
		Beta	Std. Error	B		
۰/۰۰۰	۲۹/۹۳۱		۰/۵۰۴	۱۵/۰۹۰	عدد ثابت	بین دینداری و شاخص احساسی
۰/۰۰۰	۵/۷۵۷	۰/۲۸۲	۰/۰۰۴	۰/۰۲۵	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۲۴/۵۲۹		۰/۵۵۰	۱۳/۴۷۹	عدد ثابت	دینداری و شاخص رفتاری
۰/۰۰۰	-۱۱/۰۹۲	-۰/۴۹۳	۰/۰۰۵	-۰/۰۵۳	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۲/۸۴۷		۰/۲۲۹	۲/۹۴۳	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۶۹
۰/۰۰۸	-۲/۶۸۱	-۰/۱۳۶	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۵	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۱/۰۷۷		۰/۱۸۷	۲/۰۶۷	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۰
۰/۰۲۵	-۲/۲۴۷	-۰/۱۱۴	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۴	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۶/۲۴۳		۰/۲۴۵	۳/۹۸۱	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۱
۰/۰۰۰	-۵/۶۰۳	-۰/۲۷۵	۰/۰۰۲	-۰/۰۱۲	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۳/۳۹۱		۰/۲۲۶	۳/۰۲۳	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۲
۰/۰۰۰	-۳/۸۸۲	-۰/۱۹۵	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۸	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۳/۱۳۱		۰/۱۹۱	۲/۵۰۷	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۳
۰/۰۰۰	-۴/۰۱۱	-۰/۲۰۱	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۷	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۲/۹۸۵		۰/۲۰۹	۲/۷۱۴	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۴
۰/۰۵۰	-۱/۹۵۵	-۰/۰۹۹	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۴	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۴/۷۲۴		۰/۲۳۷	۳/۴۹۱	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۵
۰/۰۰۰	-۴/۶۳۰	-۰/۲۲۰	۰/۰۰۲	-۰/۰۱۰	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۲/۹۵۴		۰/۱۹۷	۲/۵۵۶	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۶
۰/۰۰۳	-۲/۹۷۹	-۰/۱۵۰	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۵	شاخص دینداری	
۰/۰۰۰	۱۰/۴۷۶		۰/۲۴۱	۲/۵۲۸	عدد ثابت	دینداری و سؤال ۷۷
۰/۲۷۰	-۱/۱۰۵	-۰/۰۵۶	۰/۰۰۲	-۰/۰۰۲	شاخص دینداری	

منبع: دستاورد تحقیق

و منافع عامه به نفع خود استفاده نمی‌کنند. همچنین با افزایش دینداری افراد کمتر برای بهبود شرایط و حل مشکلات و ارتقای جایگاه اجتماعی خود، سوءاستفاده می‌کنند.

۵. جمع‌بندی و پیشنهادات

در این مقاله بررسی ارتباط میان دینداری و فساد اقتصادی به صورت کلی و همچنین مؤلفه‌های دینداری شامل اعتقادات،

براساس نتایج: با افزایش میزان دینداری، افراد از اعمال فسادآلود بیشتر دوری می‌کنند. با افزایش سطح دینداری، افراد در صورتی که در پست و مقامی قرار بگیرند کمتر دست به استفاده از این فرصت‌ها به نفع خود می‌زنند، افراد برای حل مشکلات خود کمتر از راه‌های غیر مجاز استفاده می‌کنند، احتمال بروز تقلب و پارتی‌بازی در این شرایط کاهش می‌یابد، میزان فعالیت‌های فسادآلود کاهش می‌یابد، میزان اعمال مرتبط با جعل و اخاذی کاهش می‌یابد، افراد از دارایی‌ها

شاخص مربوط به فساد اقتصادی نیز میل به کاستن خواهد داشت. بدین معنا که با افزایش سطح دینداری افراد، احتمال انجام رفتار فسادگونه کاهش پیدا می‌کند. بنابراین در راستای کاهش فساد براساس نتایج این مقاله تقویت ارزش‌های اسلامی در جامعه و آموزش عمومی دستورات دینی به صورت کارآمد در جامعه اهمیت دارد. به بیان دیگر هرچه مذهب در جامعه قوی‌تر و گسترده‌تر باشد حکومت مذهبی می‌تواند با پشتوانه بهتری اقداماتی در جهت کاهش فساد ایجاد نماید. سیاست‌گذاری‌ها می‌تواند مربوط به عموم مردم به وسیله فرهنگ‌سازی‌های مناسب و همچنین در سطح تخصصی و حتی قانون‌گذاری با توجه به احکام دینی باشد.

از جمله محدودیت‌های این پژوهش از آن جهت که داده‌های مربوطه از طریق پرسشنامه جمع‌آوری شده است و بر مبنای خوداظهاری افراد است، این امکان وجود دارد که افراد واقعیت‌های موجود را دقیق بیان نکرده باشند.

اخلاقیات، عبادیات، شرعیات و دینداری اجتماعی و مؤلفه‌های فساد اقتصادی شامل احساسی، شناختی، نگرشی و رفتاری بررسی شده است. مبانی نظری مؤید این امر بود هر چقدر سطح دینداری در بستر اجتماعی بالا باشد به همان میزان نیز پابندی کنشگران به ارزش‌ها و هنجارهای تشویق‌کننده به سلامت رفتار قوی‌تر خواهد بود و احتمال انجام اعمالی خارج از معیارهای پذیرفته شده، به دلیل به خطر افتادن منزلت و حیثیت اجتماعی افراد کاهش خواهد یافت. در حالت عکس نیز پایین بودن میزان دینداری، پیوند فرد را با ارزش‌های مذهبی نظام اجتماعی سست گردانیده و زمینه کنش خارج از چارچوب ضوابط پذیرفته شده را افزایش می‌دهد.

نتایج آزمون فرضیات تحقیق نیز حاکی از آن است که بین متغیر وابسته فساد اقتصادی و دینداری در حالت کلی و شاخص‌های تشکیل‌دهنده‌های آن (بعد اعتقادات، بعد اخلاقیات، بعد عبادیات، بعد شرعیات و بعد دینداری اجتماعی) در حالت جزئی رابطه‌ای معکوس نسبتاً قوی برقرار بود، با این توضیح که هرچقدر متغیر دینداری تحقیق مزبور افزایش یابد،

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. آریلاستر، الف (۱۳۷۷)، ظهور و سقوط لیبرالیسم غرب، ترجمه عباس مخبر، چ ۳، تهران: نشر مرکز.
۲. اکبرنژاد، م؛ یعقوبی، م و غلامی، ف (۱۳۹۳)، «بررسی فساد اداری از دیدگاه قرآن و احادیث»، مدیریت اسلامی، شماره ۱، ص ۱۶۷-۱۹۵.
۳. جوادی آملی (۱۳۸۵)، دین شناسی، چ ۴، قم: نشر اسراء.
۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۷)، شریعت در آیین معرفت، قم: مرکز نشر اسراء.
۵. چپرا، م (۱۳۸۴)، آینده علم اقتصاد (چشم انداز اسلامی)، ترجمه احمد شعبانی، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۶. حسینی دشتی، م (۱۳۷۶)، معارف و معاریف، چ ۷، قم: انتشارات دانش.
۷. خدایاری فرد، م (۱۳۹۱)، مقیاس های دینداری مبانی نظری و روش شناسی به انضمام پرسشنامه دینداری، چ ۲، انتشارات آوای نور.
۸. خضری، م؛ تربتی مقدم، ف و نظری، م (۱۳۹۶)، «شناسایی زمینه های فساد اقتصادی در مناقصه های دولتی»، اقتصاد تطبیقی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۲، ص ۱-۲۴.
۹. دادگر، ح و معصومی نیا، غ (۱۳۸۳)، فساد مالی، تهران: کانون اندیشه جوان.
۱۰. دادگر، ح و نظری، ر (۱۳۸۸)، «بررسی شاخص فساد مالی در کشور منتخب»، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۶۴، ص ۱۲۰-۱۳۵.
۱۱. رحیمیان، ن (۱۳۹۳)، «بررسی فساد اقتصادی و راه های مبارزه با آن»، مجله اقتصادی، شماره ۹ و ۱۰، ص ۱۰۳-۱۱۶.
۱۲. سراج زاده، ح و پوریافر، م (۱۳۸۶)، «مقایسه تجربی سنجه های دینداری»، مجله جامعه شناسی ایران، دوره هشتم، ۴، ص ۳۷-۷۱.
۱۳. سهرابی، ن و س. سامانی (۱۳۸۰)، بررسی میزان تأثیر نگرش مذهبی بر بهداشت روانی نوجوانان؛ نقش دین و بهداشت روانی، دانشگاه علوم پزشکی تهران.
۱۴. شجاعی زند، ع (۱۳۸۴)، «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، مجله جامعه شناسی ایران، ۶ (۱)، ص ۳۴-۶۶.
۱۵. شلالوند، ع (۱۳۷۷)، «اختلاس و فساد، آفت توسعه»، مجلس و پژوهش، شماره ۵، ص ۲۵.
۱۶. طاهرپور، حبیب اله؛ حسن عابدی جعفری و سعید زرنندی و فتاح آقازاده (۱۳۹۸)، «شناسایی عوامل فردی مؤثر بر تمایل به فساد اداری در شهرداری تهران»، فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی، سال هشتم، شماره (۱)، شماره پیاپی ۲۹.
۱۷. طباطبایی (علامه)، سید محمد حسین (۱۳۶۳)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
۱۸. طریحی، ف. (۱۳۷۵)، مجمع البحرين، ترجمه سید احمد خمینی، ج ۱، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
۱۹. فرمان هشت ماده ای به سران قوا درباره مبارزه با مفاسد اقتصادی.
۲۰. کرمی، محمد حسین و عسکر دیرباز (۱۳۸۴)، مباحثی در فلسفه اقتصاد (علم اقتصاد و ارزش ها، انسان اقتصادی)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۱. مجلسی، م (۱۴۰۴)، بحار الانوار، لبنان: مؤسسه الوفا بیروت.
۲۲. محقق، م (۱۳۸۹)، بررسی مفاسد اقتصادی از دیدگاه اسلام؛ مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، شورای هماهنگی دستگاه های نظارتی، انتشارات زمان نو.
۲۳. معینی کیا، مهدی؛ رامین غریب زاده و سلیم کاظمی و شیما غریب زاده (۱۳۹۸)، «تحلیل رابطه بین معنویت در محیط کار و فساد اداری: نقش میانجی اخلاق حرفه ای»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۴ (۲)، ص ۹۲-۹۸.

35. Gokcekus, O., & Ekici, T. (2020), Religion, Religiosity, and Corruption. *Review of Religious Research*, 1–19.
36. Iwasaki, I., & Suzuki, T. (2012), The determinants of corruption in transition economies. *Economics Letters*, 114(1), 54–60.
37. Kaufmann, D. (1997), Corruption: the facts. Foreign policy, 114–131.
38. Ko, K., & Moon, S. G. (2014), The relationship between religion and corruption: are the proposed causal links empirically valid?. *International Review of Public Administration*, 19(1), 44–62.
39. Kotera, G., K. Okada and S. Samreth (2012), "Government size, Democracy, and Corruption: An empirical investigation", *Economic Modelling*, 29.
40. Nye, J. S. (1967), Corruption and political development: A cost–benefit analysis. *American political science review*, 61(2), 417–427.
41. Rabl, T., & Kühlmann, T. M. (2008), Understanding corruption in organizations–development and empirical assessment of an action model. *Journal of business ethics*, 82(2), 477.
42. Serra, D. (2008), Empirical determinants of corruption: A sensitivity analysis. *Public Choice*, 126(1–2), 225–256.
43. Shadabi, L. (2013), The impact of religion on corruption. *The Journal of Business Inquiry*, 12(1), 102–117.
44. Smith–Crowe, K., & Warren, D. E. (2014), The emotion–evoked collective corruption model: The role of emotion in the spread of corruption within organizations. *Organization Science*, 25(4), 1154–1171.
45. World Bank. (1999), Helping countries combat corruption: The role of the World Bank. Monograph.
46. Xu, X., Li, Y., Liu, X., & Gan, W. (2017), Does religion matter to corruption? Evidence from China. *China Economic Review*, 42, 34–49.
۲۴. میرمعزی، ح (۱۳۷۸)، نظام اقتصادی اسلام (انگیزه و اهداف)، تهران: کانون اندیشه جوان، ص ۱.
۲۵. هادوی‌نیا، ع (۱۳۸۲)، انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۶. هادوی‌نیا، ع (۱۳۸۶)، فلسفه اقتصاد (در پرتو جهان‌بینی قرآن)، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۷. هادوی‌نیا، ع (۱۳۹۰)، «مفاهیم لذت و سعادت در اقتصاد اسلامی»، فصلنامه علمی و پژوهشی اقتصاد اسلامی، ۱۱، ص ۴۴.
۲۸. هادوی‌نیا، ع و خدیوی‌رفوگر، س (۱۳۹۵)، «مفهوم‌سازی و سنجش فساد اقتصادی از دیدگاه اسلام با رویکرد نهادگرایی»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال ۷، ش ۶۶.
۲۹. همدمی‌خطبه‌سرا، الف (۱۳۸۷)، فساد مالی، علل، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳۰. یزدان‌پناه، ل. حسن دوست فرخانی، ه. بوستانی، د و رضایی، ا (۱۳۹۲)، بررسی رابطه نگرش به فساد اداری و دینداری (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان)، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان. سال ۴، شماره ۱۰، صص ۱۳۷–۱۶۰.
31. Annis, L. V. (1976), Emergency helping and religious behavior. *Psychological reports*, 39(1), 151–158.
32. Brown, L.B. (1987), The psychology of religious belief, London: Academic Press Inc.
33. E. Warren, M. (2004), What does corruption mean in a democracy?. *American journal of political science*, 48(2), 328–343.
34. Gámez Gutiérrez, J., Saiz–Álvarez, J. M., & Gil Ángel, G. (2017), A cognitive, Emotional and Behavioral Assessment of Colombian Entrepreneurs Attitudes Toward Corruption. *Revista Universidad y Empresa*, 19(33), 9–51.